

УДК 37.015.31:82.091(44+477)«18»

ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ ОСВІТЯНСЬКИХ МОТИВІВ У ТВОРАХ «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ» ТА «ЛЮБОРАЦЬКІ»

Ляшов Н.М., к. філол. н.,
доцент кафедри української мови і літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Мацокіна Ю.І.,
студентка філологічного факультету
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті розглянуто питання інтерпретації освітянського складника у творах Ф. Стендаля «Червоне і чорне» та А. Свидницького «Люборацькі». Досліджено типологію моделювання навчального процесу в духовних семінаріях та його вплив на формування особистості. Визначено тенденції загальних й індивідуальних домінантних зв'язків у поглядах авторів на тогочасну освіту дітей та молоді у французькому та українському суспільстві.

Ключові слова: духовна семінарія, процес навчання, особистість, суспільство.

В статье уделено внимание вопросу интерпретации образовательной составляющей в произведениях Ф. Стендаля «Красное и черное» и А. Свидницкого «Люборацкие». Исследована типология моделирования образовательного процесса в духовных семинариях и его влияние на формирование личности. Определены тенденции общих и индивидуальных доминантных связей во взглядах авторов на образование детей и молодежи во французском и украинском обществе.

Ключевые слова: духовная семинария, процесс обучения, личность, общество.

Lyashov N.M., Matcokina Yu.I. TYPOLOGICAL PARALLELS OF EDUCATIONAL MOTIVES IN "THE RED AND THE BLACK" AND "THE LIUBORATSKI"

The article presents the typological peculiarities of modeling of the educational process in the seminaries and its influence on the formation of personality based on the communicative parallel comparison of the characters of "The Red and the black" by F. Stendal and "The Liuboratski" by A. Svydnytskyi. There is an understanding of the tendency of general and individual dominant connections in the views of the authors who created in one period of literary history, on the education of children and young people in French and Ukrainian society.

Key words: theological seminary, education, personality, society.

Постановка проблеми. Психологічна глибина та багатогранність висвітлення освітянських мотивів як у світовій, так і в українській літературі є ключем для пізнання проблем навчання в житті кожної людини як фундаменту її існування. Формі й глибинній правдивості моделювання освітнього процесу та впливу на становлення особистості присвячено багато творів світового значення. Із позицій літературознавчого аналізу значущою є не лише оцінка концептуальних чи мотиваційних моделей цього тематичного вектору, але й виявлення системи та змістової моделі літературних творів, які допомагають усвідомити як переваги, так і недоліки навчальних систем минулого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У середині XIX ст. поширеними навчальними закладами як в Європі, так і в Україні, були духовні школи (бурси) та духовні семінарії. Загалом у них навчалися діти із сімей духовенства та незаможних

родин. Основним завданням духовних семінарій було релігійне виховання, що сприяло формуванню особистості в дусі покірності та відданості престолу й церкві [1; 2]. Особливості навчання в цих закладах освіти та вплив на становлення особистості не одноразово привертала увагу історіографів, церковних діячів й науковців та були предметом їхнього вивчення. Значущими дослідженнями з історії навчальних духовних закладів є праці Г. Булашева, Ф. Благовидова, Л. Сумарокова та ін. [3]. Також знайшли відображення в сюжетах художніх творів видатних письменників різноманітні аспекти і форми французької й української освіти того періоду. У цьому контексті предметом нашої уваги стали твори Ф. Стендаля «Червоне і чорне» та А. Свидницького «Люборацькі», які поєднані реалістичним зображенням тогочасної освітянської проблематики. Автори самі були свідками духовного виховання та навчання, зокрема, Ф. Стендаля виховував католицький

абат, педагогічна майстерність якого призвела до негативного ставлення як до церкви, так і до релігії загалом. А. Свидницький навчався спочатку в духовному училищі, а потім – у Подільській духовній семінарії. Можливо, тому, що письменники пропустили через себе особливості тогочасної системи освіти, деякі концептуальні питання стали основою реалістичного зображення впливу навчання на становлення особистості в їхніх відомих творіннях.

Французький романіст Ф. Стендаль очолив реалістичний напрям у літературі XIX ст. С. Великовський зазначив, що стендалівська програма тримає в постійній напрузі нашу аналітичну свідомість, уможлиблює концентрацію уваги на думках, переживаннях, змінах особистості. Він підкреслював, що без математично суворої, абсолютно простої мови не може бути явлений звивистий, багатоструменевий потік, який утворює душевні пошуки та відкриття особистості [4, с. 14]. Реалістичне моделювання цього постулату автора реалізовано у творі «Червоне і чорне», підзаголовок до якого – «Хроніка XIX століття». Епіграфом до роману стали слова Дантона: «Правда, суворая правда!», що посилюють яскраву, точну й правдиву картину тогочасного французького суспільства, складовою частиною якого була духовна освіта, заснована на пригніченні особистості, що в різкій формі демонструвала протиріччя між правом людини й тими межами, які пропонувалися суспільством для реалізації її прав. Митець, поряд з окресленням структури тогочасного навчання та виховання в духовній семінарії, надав розуміння, як воно відгукнулося у свідомості простої людини. І. Овруцька зазначила, що автор показав реальну картину життя суспільства і долю людини з нижчих верств населення, пригнічення її особистості й, як наслідок, ненависть до тиранії в усіх її формах узагалі та до деспотизму в тогочасних духовних семінаріях зокрема [5, с. 76].

Як у новій художній концепції людини, реалізованій у творчості Ф. Стендаля, так і в українській літературі А. Свидницький сконцентрував увагу на докладному змалюванні бурсацької та семінарської освіти у творі «Люборацькі», передавши атмосферу байдужості й лицемірства, що панувала в ті часи і спотворювала здорові натури своїх вихованців. Деякі спрямування в дослідженні проблематики навчання та виховання дітей у семінаріях, догматичної віри українського народу та засад національної духовності

у творчості А. Свидницького пов'язані із працями критика Ф. Матушевського, який свого часу теж навчався в духовній семінарії. Він зазначав, що твір викликає інтерес показом життя православного духівництва та освіти в семінаріях у зв'язку «із загальними культурно-історичними й соціально-економічними умовами», що склалися на Правобережній Україні [6, с. 196]. Аналізуючи творчість А. Свидницького, науковці С. Єфремов, В. Герасименко, М. Сиваченко, Н. Крутікова, П. Хропко, Р. Міщук, Н. Данюк, Н. Порохняк та ін. акцентували на тому, що завдяки глибині художнього авторського дослідження життя різних суспільних верств – міщанства, попівства, бурсаків і семінаристів – роман тяжіє до реалістичної прози, яка вже з перших десятиріч XIX ст. стала інтенсивно розвиватися у французькій, англійській та російській літературах [7]. За спостереженням І. Франка, у творах європейських реалістів постали «люди пересічні, звичайні, яких ми щоденно зустрічаємо в житті з їхніми буденними проблемами» [8, с. 182]. Проте роман А. Свидницького «Люборацькі» у порівняльно-типологічному зіставленні з романом Стендаля «Червоне і чорне» щодо освітянських мотивів спеціально не розглядався.

Постановка завдання. Мету статті та реалізацію завдань присвячено виявленню типології моделювання навчального процесу в духовних семінаріях та його вплив на формування особистості на основі інтерпретації паралельного порівняння персонажів творів Ф. Стендаля «Червоне і чорне» (1830) та А. Свидницького «Люборацькі» (1862). Осмислення тенденцій та встановлення загальних й індивідуальних домінантних зв'язків у поглядах авторів на тогочасну освіту дітей та молоді у французькому та українському суспільстві, які позначені одним періодом літературної історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. На характер особистості здебільшого впливає освіта. У XIX ст. зазначається виразний становий її характер. Як у тогочасній Франції, так і в Україні майже всі навчальні заклади, де могли здобувати освіту діти з бідних незаможних сімей, були підпорядковані духовенству. Навчання в них було схоластичним, де неповага до простої людини, постійні приниження не давали розвинути паросткам духовності, без яких неможлива щира віра в Бога. Аспект моделювання, як Ф. Стендалем, так і А. Свидницьким, тогочасної освіти розкривається

через конструювання художніх світів образів-характерів Жюльєна Сореля та Антося Люборацького. У творах простежуються внутрішня зміна, перетворення, трансформація їхнього світосприйняття, цінностей та характерів упродовж навчання в духовній семінарії. Ж. Сорель, 18-річний юнак, мрійливий, розумний та цілеспрямований, має надзвичайну пам'ять, читає й розмовляє латиною. Стосунки в родині були нестерпними, тож у духовну семінарію він потрапляє від пана де Реналя, де служив гувернером. Антось, 11-річний розумний і допитливий хлопчина, поважав батька і матір, любив своїх сестер. Оскільки він із попівської родини, то вже з дитинства було визначено обрання йому духовної професії. На той час сини духівників мали навчатися в бурсах та семінаріях, і родина священника, ідучи за традицією, віддає його до бурси, а потім – до семінарії. Вже епізод відправки Антося на навчання автор моделює сповненого передчуттям важкого смутку, фатального трагічного кінця, якого не оминати. «Що-то вже плачу було! Не так хто плакав, як мати; згадала покійника тата свого, що все, було, розкажує, – з якихсь книжок вчитував, – що під кінець світа, як вже матиме антихрист народитись, всюди будуть ученики і учителі; а то не учителі будуть, а мучителі; не ученики, а мученики; тож то плачу було!» [9, с. 31–32]. Така сама фатальність оволоділа і Сорелем, коли він підійшов до воріт Безансонської семінарії: «Він здалеку побачив залізний золочений хрест на воротах; він повільно наблизився; ноги підкошувалися... Ось це земне пекло, з якого мені вже не вийти!» [10, с. 170]. Тож персонажі аналізованих романів талановиті та знаттєлюбні, але передбачення того, що трапиться далі з ними в семінарських келіях, письменники свідомо акцентують трагічними пророчими епізодами.

Авторська діалогічність виявляється і в типізації вихованців у тогочасних духовних семінаріях. Але зазначимо, що у творі А. Свидницького навчання Антося змодельовано однією сюжетною лінією, а Ф. Стендаль висвітлює навчання Сореля в духовній семінарії як елемент, складник сюжету, етап у житті юнака. Потрапивши до семінарії, Сорель спочатку думав, що в цьому закладі ціниться розум та кмітливність, але не знав, що це розцінюється як гріх гордині. Виявилося, що він завинив, бо мислив, міркував, замість того, аби підкорятися. Такі обставини вимагали від Жюльєна стежити за кожним

своїм кроком, обдумувати свої вчинки, підкоряти їх свідомому контролю. Він намагався надіти на себе маску, перетворюючись на іншу людину. Жюльєн зрозумів, що в семінарії заохочується лицемірство, аскетичне благочестя, але як не намагався прикидатися дурником і нікчемою, він не зміг сподобатися ні семінаристам, ні начальству семінарії – надто відрізнявся від інших: «З люттю бачив Сорель, що навіть найнеотесаніші сільські хлопці випереджають його, їм занадто легко було ні про що не думати! Скільки зусиль він докладав, щоб мати вигляд вузьколобого святенника, пройнятого сліпою вірою, готового прийняти все й витримати!» [10, с. 183]. Також Антось, будучи в риториці першим, «підлаштовувався, гнувся, світив в очі богословом, як і кожен» [9, с. 155].

Ще одним загальним суттєвим аргументом освітнього вектору творів є реалістична характеристика семінаристів та ставлення до них із боку викладачів-богословів. Автори розкривають різочу несумісність природних нахилів Жюльєна та Антося з казенно-бюрократичною системою навчання, яка муштрою витравлювала будь-яке почуття самоповаги та ініціативи. У семінарії шпигунство вважається доблестю, зречення від самостійної думки – мудрістю, рабська послужливість і бездумний послух – найвищою чеснотою. Обіцяючи своїм учням порятунок на небесах і ситість на землі, архієреї готують сліпих у своєму завзятті служителів церкви. Смиренномудрість – це основний постулат у навчанні, а наполегливість у науках, навіть у священних, викликає підозру. Сорелю легко вдається розпізнати істинну природу явищ, які в реальному житті семінарії прикривалися різноманітними ширмами. Він змушений стверджувати себе в загальній масі людської посередності, де його оточують люди, що внутрішньо не розвиваються, свідомо вступають на шлях деградації. Аналогічне і в навчанні Антося. Він навчався поряд із такими, які думали не про науку, а лише про те, щоб «скінчити курс», забратися на сільську парафію і «залагти» там, «як риба на дощ, що ні грім, ні туча з місця не зрушить». Тож, Антось бачить у семінарії молодих попів «як стадо яке: тільки їдять, їдяться та множаться...» [9, с. 204], а «учителі лаються, як солдатва, і кричать лаючи, аж через плац чути» [9, с. 149–150]. Поступово семінарія знівечила хороші та добрі задатки, молоді та здорові сили Антося. «Від жнив аж до Різдва бідував Антось в Крутах: і страху набрався,

аж кризь сон жахався, і голодом не раз намівся і всякої нужди, і чого тільки не було?» [9, с. 47]. Ставлення до дітей було вкрай жорстоке, їх залякували різками, карали, погано годували. Спочатку Антося намагався протидіяти системі, але поступово з нього вибивали все гарне й світле. У семінарії його карали за те, що «мужичил», тобто розмовляв українською мовою. Часто хлопець піддавався різкам за будь-яку провину. Система жорстокості, хабарництва, лицемірства із доброго, талановитого й розумного хлопчика вилучила всю жвавність: «Так і зріс він ні до чого» [9, с. 116]. А колись у нього були мрії, думки й прагнення про просвітницьку діяльність – у майбутньому відкрити школу: «От як я вийду на попа, то зараз школу заведу, учитиму дітей, стоятиму за громаду перед паном, перед судом, перед царем... Заїдять? То що? Христос дав нам узір собою, я послідую йому» [9, с. 203–204]. Проте його мріям не судилося здійснитися, деградація взяла верх, і все добро, яке в ньому ще не пригасло, добро, що йде від природи, гине завдяки чужій освіті, яка нищить у людині її духовне закладення. Сорель теж не міг підкоритися тій системі, яка панувала в семінарії, щоразу він суворо аналізує ситуацію й себе в ній: «Значить, знання тут та в гріш не ставлять? – говорив Жюльєн собі з досадою. – Успіхи в догматиці, у священній історії та інше заохочуються лише про людське око? Все, що тут говориться з цього приводу, просто пастка, куди потрапляють бовдури на зразок мене? На жаль! Єдиною моєю заслугою були мої швидкі успіхи, моя здатність легко схоплювати всі ці дурниці. Виходить, вони самі знають йому ціну і відносяться до всього так само, як і я! А я-то, дурень, пишався! Адже саме тим, що я завжди виходжу на перше місце, я і нажив собі лютих ворогів» [10, с. 182]. Для нього стають жахливою мукою семінарські вправи в аскетичному благочесті.

У творах обох письменників конструктивного значення набуває висвітлення взаємостосунків героїв з їхнім оточенням у семінарії. Своєю інакшістю Жюльєн нажив собі багато ворогів. Його часто звинувачували у всьому, наприклад, коли семінаристи помітили, що Сорель байдужий до їжі, то звинуватили його в лицемірстві. Йому навіть довелося озброїтися залізним циркулем, щоб його не били й не калічили. Жюльєна ненавиділи, навіть прозвали Мартіном Лютером, якого на той момент не поважали, бо вважали, що той пишається диявольською логікою. На відміну

від Сореля, Антося семінаристи любили й часто говорили неправду, аби прикрити його. Наприклад, коли Люборацький курих у класі трубку: «<...>был Люборацкий в классе? – запитує інспектор. – Нет! – кажуть йому. І вернувся, тільки спльовує з серця, що такий звірок з-під носа умкнув» [9, с. 175–176]. Але в Сореля була підтримка абата Пірара. Він єдиний, хто сприймав Сореля таким, яким він є: «Я загалом задоволений із вашої поведінки. Щоправда, ви дуже необачні, навіть нерозважливі, хоч це відразу й непомітно; проте до цього часу серце у вас добре, навіть великодушне, розум видатний. Загалом я бачу у вас іскру, якою не слід нехтувати» [10, с. 196]. І за це його поважав й любив: «Так, сину мій, я полюбив тебе. Господь знає, що це сталося проти моєї волі... Мій обов'язок бути справедливим і не почувати ні до кого ні ненависті, ні любові. Тобі судилася нелегка доля. Тебе скрізь будуть переслідувати наклепи та заздрощі. Твої товариші завжди будуть ненавидіти тебе» [10, с. 196].

В основі моделювання освітньої складової частини творів лежить розуміння дійсності, яка включає в себе складну взаємодію духовного й матеріального, внутрішнього й зовнішнього, свідомого й ірраціонального. Описуючи найтяжчу пору перебування Жюльєна Сореля та Антося Люборацького в духовних семінаріях, митці показали кожного у трансформації, що відбувалася у вузьких межах, нав'язаних їм зовнішніми обставинами. Раніше Жюльєну дуже подобалося вивчати латинь, богослов'я, але, потрапивши в семінарію, він змінив думку з цього приводу. Тепер, на його погляд, релігія й лицемірство були тотожними поняттями. «Який же я був самовпевнений у Вер'єрі! Я думав, що живу, а це було тільки готування до життя. Я оточений ворогами. Яке нестерпне це безнастанне лицемірство, – говорив Жюльєн. – Виходить, наука тут нічого не важить! А я дурень пишався своїми знаннями» [10, с. 181–182]. Умови в семінарії вплинули на характер героя: він починає пристосовуватися та стає честолюбним, а інколи – цинічним. Там, де цінується безмежна тупість, нажива, кар'єризм, немає місця таланту, чесності, великодушності. Але, як юнак високообдарований, він не захотів розчинитися у світі посередності. Сореля проймала відраза та відчай від лицемірства та від того, що він більше за все ненавидів і що тепер стало сенсом його життя. Навчання в семінарії змінило й Антося. Він почав грубити матері та вихвалитися: «Уж не

говорите мне! Я все знаю! недаром я семинарист» [9, с. 165]. У нього з'явилися погані звички, почав курити, базікати та бити сестер: «Антосьо з гнівом підскочив з кулаками, – то на ж тобі! – сказав Антосьо і з цим словом такого стусана дав, що та так і облилася сльозами» [9, с. 55]. Але, попри все, думки Антося просякнуті болем, не дають йому спокою: «Добре він казав, що ми раби в ярмі ходимо і не знаємо, що й без ярма можна... Чому я не родивсь чим другим, а поповичем? Чому мене не віддали куди інше, а в цю прокляту свинарню, під цих живоїдів?... О, Боже-боже!» [9, с. 173–174].

Як французький, так і український романісти показали драматизм і трагізм перебування та навчання в семінаріях Жюльєна та Антося. Пророцтва збулися. У розквіті сил, украї спустошений безнадією та смутком, Антось помирає: ««Не своєю смертю я вмираю: мене вбила семінарія та... ««Не докінчив, голуб сизий, хлипнув та й погас, як свічка на водосвяті...»» [9, с. 208]. Також і в Сореля відбувається безперервна боротьба природної чистоти проти реалій семінарії. Він усвідомлює марність власної душі й змушений відсторонюватися від її поривань. Як сумно, що душа не потрібна там, де панує влада. Це призводить у подальшому до драматичного фіналу Жюльєна Сореля. Тож справедливими є слова С. Єфремова, який зазначив типовість ситуації в тогочасній освіті: «<...> коли наука й інші умови одривали й одривають людей от рідного ґрунту, рідного коріння й кидають виснажених і знесилених на бездоріжжі <...>» [7, с. 420].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, осмислення реалістичних тенденцій та встановлення загальних й індивідуальних доміантних зв'язків у моделюванні Ф. Стендалем та А. Свидницьким тогочасної семінарської духовної освіти дають змогу

вказати, що в обох творах порушуються злободенні педагогічні, морально-етичні проблеми, пов'язані з освітою і вихованням дітей та молоді як у французькому, так й українському суспільстві. Пропорційно точна та прониклива авторська діалогічність виявляється в типізації вихованців, зображенні трансформації особистості, розкриваючи різочу несумісність таланту з казенно-бюрократичною системою навчального процесу, яка в подальшому призводить до драматичного фіналу. Така позиція авторів дає змогу замислитися та досягнути масштабності філософської та моральної проблематики в освіті. Означений напрям є метою нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поліщук М.С. Учительські семінарії в Правобережній Україні в другій половині XIX ст. Український історичний журнал. 1994. № 4. С. 54–60.
2. Дзюба О.М., Лазанська Т.І. Парафіяльні школи. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Parafialni_shkoly (дата звернення: 26.03.2018).
3. Крутицкая Е.В. Церковно-приходские школы России в конце XIX – начале XX вв.: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / МГПУ им. М.А. Шолохова. М., 2004. 20 с.
4. Великовский С.И. Правда Стендаля. Вступительная статья. Красное и черное: Хроника XIX в. [Пер. с фр. С.П. Боброва, М.П. Богословской; Примеч. Б.Г. Рейзова]. М.: Правда, 1989. С. 4–16.
5. Овруцька І.М. Стендаль. Нарис життя і творчості. К.: Дніпро, 1983. 176 с.
6. Матушевський Ф. Жертвы переходной эпохи. Киевская старина. К., 1902. Кн. 7–8. С. 193–226.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. К.: «Феміна», 1995. 688 с.
8. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Влада землі в сучасному романі. Т. 28. К.: Наукова думка, 1980. С. 176–196.
9. Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси. / упоряд. Р. Міщук. К.: Наукова думка, 1985. 575 с.
10. Стендаль. Червоне і чорне. К.: Дніпро, 1977. 495 с.